

УДК 321.54

О.О. Безрук, доцент, канд. політ. наук

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

вул. Артема, 29, м. Харків, 61002

E-mail: brand800@mail.ru

ПОЛІТИЧНА МОБІЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ДИНАМІКИ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто проблематику політичної мобілізації у контексті впливу на політичний процес. Проаналізовано наукові підходи щодо розкриття політичного змісту концепту «мобілізація». Охарактеризовано деякі типи мобілізаційного процесу та особливості зв'язку із політичною активністю. Окрему увагу приділено ролі технологій політичної мобілізації.

Ключові слова: мобілізація, політична мобілізація, політична стабільність, політичний процес, технології мобілізації.

Загрози, що пов'язані з дестабілізацією політичної ситуації в світі, актуалізують проблему мобілізації у контексті динаміки політичного процесу. Нерівномірний розвиток країн, криза демократії, глухий кут неоліберальної моделі розвитку, світова економічна криза, етно-релігійні конфлікти, тероризм, інспірація діяльності протесних рухів в країнах Північної Африки та інші дисфункціональні прояви потребують детального аналізу мобілізаційних процесів.

Проблематика мобілізації груп та ресурсів у різних контекстах висвітлена в наукових працях Е. Хоффера, С. Терроу, А. Обершала, С. Школьника, Ч. Поулсена, Дж. Катсифікаса, К. Л. Кроунс, Д. Доусона, В. Гемсона, П. Ленга, Р. Васкеза, К. Шеркі, Е. Нельсона та ін. На пострадянському просторі дослідженню мобілізації присвячено роботи О. Яницького, С. Долгова, І. Задоріна, Д. Гончарова, Г. Мельника, Ю. Ільчевої, І. Савченко, Д. Талалай, Т. Кремень та ін.

Метою даної роботи є аналіз процесу політичної мобілізації, як форми прояву організації певних груп з високим рівнем внутрішнього напруження та позиціонуванням себе в якості резистентів політичному status-quo, а також впливу мобілізації на політичний процес.

Термін «мобілізація» нині має кілька значень. У «Глумачному словнику» С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової він трактується наступним чином:

1) переклад збройних сил з мирного стану в повну бойову готовність; заклик військовозобов'язаних запасу в армію під час війни; переклад на воєнний стан економіки та державних інститутів країни;

2) приведення кого-небудь або чого-небудь в стан, що забезпечує успішне виконання будь-якого завдання [1].

У контексті розробки теорій мобілізації – теорії мобілізації має Е. Хоффера та А. Обершала, теорія мобілізації ресурсів В. Гемсона – автори активно оперують такими поняттями як «конфлікт», «мобілізація», «солідарність».

«Мобілізація» – загальне поняття, що поєднує «процеси, за допомогою яких незадоволена група збирає ресурси й використовує їх для досягнення групових цілей» [2, с. 28].

«Конфлікт» – зіткнення інтересів щодо розподілу певних дефіцитних ресурсів. «Солідарність» – абстракція, що інтерпретується як можливість направляти індивідуальні ресурси на досягнення групових цілей і розглядається як психологічне задоволення особистості від переваг, що доставляють її членством у групі [3].

О. Яницький вказує, що «мобілізація громадян може бути двох родів: конструктивна, коли група людей, використовуючи наявні мережі та інші ресурси, цілеспрямовано конструює (організовує) такі соціальні дії, як протест або масова кампанія. У цьому випадку, підкреслює С. Терроу, важливу роль грають "мобілізаційні структури, які пов'язують лідерів руху з периферійними його осередками, забезпечують координацію дій та існування руху в часі". І – мобілізація вимушена, стихійна, коли вона диктується критичною ситуацією, техногенною або екологічною катастрофою, також загрозою існуванню спільноти ззовні» [4, с. 4].

Політична мобілізація інтерпретується як «збір та активізація людей, а також ресурсів державою, політичною партією або соціальним рухом» [1].

У визначенні політичної мобілізації необхідно підкреслити наступні моменти: перший – це «організована здатність», що розуміється як наявність у системі влади необхідних правил та інститутів. А. Етціоні виділяє три параметри організованої здібності:

– здатність до систематизації інформації, що надходить, до накопичення і пошуку наявних знань, відомостей і досвіду (в тому числі й досвіду прийняття рішень);

– здатність формувати, планувати відповідь вплив відповідно до надісланої інформації та вимогами (потребами) системи, як цілісності й окремих її частин;

– здатність до еластичності – вміння адаптуватися, знаходити баланс між соціальними вимогами громадян і потребами соціального виживання.

Інший момент, – який слід підкреслити в дефініції А. Етционі, – це вказівка на «оптимальну відповідь» [5].

Причиною активізації мобілізаційних процесів виступає політична влада у таких проявах:

– як діяльність певних груп, що оцінюється опонентами у негативному контексті та призводить до організації останніх у структури спротиву;

– як суттєвий ресурс, що сам по собі є метою дій консолідованих груп;

Відповідно до тверджень Р. Дарендорфа, влада в різних сучасних асоціаціях розподіляється між працею, менеджментом і капіталом. Відповідно, власність, економічний і соціальний статуси перестають самостійно визначати класову приналежність членів суспільства, але продовжують впливати на процес зіткнення інтересів між конфліктуючими групами. У цих умовах інтенсивність класового конфлікту починає визначатися рівнем кореляції між владною позицією й іншими аспектами соціально-економічного статусу (соціальним плюралізмом) [6, с. 216–218].

Реально в будь-якому суспільстві спостерігається необмежена кількість класів і кожний індивід може одночасно належати до декількох з них. В одній системі, наприклад, економічній, він може перебувати в підлеглому положенні (негативного авторитету), а в іншій – духовній, займати пануючу позицію (позитивного авторитету). Виходячи із цього, можливість постійного вільного переходу з однієї імперативно координованої асоціації (тобто, життєвого простору двох сукупностей індивідів, кожна з яких займає або позицію панування (domination), або підпорядкування (subjection) в іншу перетворює так звані «групи інтересу» у якісь неформлені, текучі утворення, у яких учасники конфлікту систематично можуть мінятися ролями й цим зменшувати рівень інтенсивності будь-якого протиборства [6, с. 219].

З урахуванням цих факторів – плюралізму й політичної мобільності, насильницькі класові бої й війни представляють тільки один пункт на шкалі цілої безлічі форм соціального конфлікту. А сама конкретна форма (дискусія, діалог, переговори, страйк, революція, війна), у якій виявиться те або інше протиборство інтересів залежить, в остаточному підсумку, саме від мистецтва регулювання розвитком конфліктної ситуації з боку керівників конфронтуючих сторін – державних діячів, профспілкових лідерів, адміністрації фірм.

У соціальній організації завжди існує дефіцит певних ресурсів, багатство, влада, престиж розподіляються нерівномірно, викликаючи почуття розчарування й збурювання.

Мобілізація конфліктних груп вимагає двох умов усередині будь-якої спільності – мінімум погодженості серед ворожих цілей і основних приводів для невдоволення й наявність у ній до зафіксованого протистояння певної структурної основи. «Вона (мобілізація – *О.Б.*) можлива, – стверджує А. Обершалл, – лише в результаті залучення об'єднань людей, які вже добре організовані й готові діяти спільно» [2, с. 49].

Рівень організованості й готовності відстоювати колективні інтереси пропонується реконструювати через поняття «солідарності». Соціальна підтримка, почуття приналежності й товариства, й інші блага можливі тільки в результаті збереження групової солідарності.

Оскільки існує очевидний зв'язок між індивідуальним благом і груповою солідарністю, члени груп з високим рівнем солідарності більше цінують збереження своєї групи і її якостей, ніж члени груп з низьким рівнем солідарності. Це особливо проявляється в ситуаціях конфлікту, який відбувається в групі, коли саме збереження групи як цілісності перебуває під загрозою.

При цьому всі суспільства розрізняються своїми горизонтальними й вертикальними параметрами організації. На горизонтальному рівні вони можуть бути колективно організовані, складатися з безлічі добровільних асоціацій або не мати ніякої структурної основи. На вертикальному рівні можна спостерігати інтегровані суспільства, засновані на тісному взаємозв'язку еліт з неелітними групами, і сегментовані суспільства, у яких всі зв'язки (за винятком офіційних) між керівним складом і рядовими громадянами практично відсутні. Сполучення зазначених класифікацій у горизонтальному й вертикальному вимірі призводить до шести можливих варіантів конфліктних ситуацій.

Очевидно, що мобілізація конфліктних груп полегшується в умовах сегментованого суспільства й стримується, ускладнюється в суспільствах інтегрованого типу.

Форма конфліктної групової організації, з одного боку, визначається горизонтальними умовами – можливим різноманіттям варіантів прояву конфліктної мобілізації, а з іншого боку – вертикальними обставинами, що проявляються в мобілізації системи «лідер–послідовник», обумовленої наявними в розпорядженні групи матеріальними джерелами й природою суспільства, усередині яких вона відбувається.

Тобто, мобілізація народних мас пов'язується з формуванням нового політичного лідера, якому вони делегують свої повноваження, і котрий, спираючись на ці народні маси просувається по політичних сходах. Мобілізація ресурсів лідера дозволяє йому долати перешкоди на шляху до більш вищого політичного статусу [2, 7].

У межах такого підходу виділяють два засоби мобілізації соціальної спільноти: революційний та еволюційний.

Перший засіб передбачає екстремальне загострення протиріч між соціальними спільнотами в суспільній ієрархії, внаслідок яких, спільнота за малий термін досягає високого рівня мобілізації. Кінцевою метою виступає, в даному випадку, ґрунтовна зміна політичного (соціального) статусу в існуючій системі нерівності. Такий стан призводить до повної чи часткової ліквідації існуючої системи соціальної та політичної стратифікації. Виникає правлячий клас (в термінах Г. Моска), який базується на перевазі виключеної з політичного процесу спільноти.

Еволюційний варіант мобілізації ґрунтується на функціонуванні інститутів представництва, в яких групи впливу (представники) використовують політичні, економічні, медійні засоби з метою мобілізації цільових соціальних спільнот. Процес делегування повноважень, в межах еволюційного засобу, не призводить до руйнування системи нерівності, а самі представники характеризуються слабкими зв'язками з мобілізованими спільнотами [2, с. 167–189].

Тобто, ступінь активності мас суспільства виражається через певні процеси мобілізації (здатності мас організуватися, координувати власні дії задля досягнення політичних цілей). При цьому, мобілізація характеризується масовою політичною поведінкою. Її ознаками є наступні:

1. Статичність, інерційність (маси не мають властивість самоорганізації, вони пасивні і інерційні у виборі методів своїх дій).

2. Стохастичність, ймовірність (в масовій поведінці велика випадковість, невпорядкованість відносин між людьми).

3. Ситуативність (характер дій мас часто визначається місцем, часом, приводом; довготривалі, раціональні інтереси сусідять з емоційними проявами).

4. Анонімність (членам мас не цікаві індивідуальні властивості, особистісні якості один одного).

5. Відмова від особистої відповідальності [2, с. 185].

На відміну від лідерства, яке засноване на активістській формі політичної поведінки, масова поведінка характеризується різним ступенем активності та участі в політичному процесі. Основна його відмінність – це не пасивність, а відомість, підтримка цілей, висунутих лідерами, залежність від зовнішніх стимулів політичної активності. Індивіди і групи, що володіють масовою політичною поведінкою, можуть бути об'єднані в організовані групи (класи, нації, професійні спільноти, громадські організації тощо), або брати участь у випадкових, тимчасових утвореннях, які мають певний потенціал мобільності (насамперед, політичній мобільності).

З позиції теоретичної конструкції С. Ліпсета в структурі сучасного суспільства пропонується виділяти не тільки класи (у їхньому марксистському розумінні), але й особливі шари, або страти. Тому що в умовах індустріального суспільства власність на засоби виробництва, на думку багатьох західних дослідників (Р. Арон, Й. Шумпетер) повністю втрачає своє класоутворююче значення, і на зміну ієрархічної диференціації соціальної структури приходять нові ознаки розподілу індивідів за певними позиціями і стратами: багатство й величина доходів; стиль і спосіб життя; престиж; професія; розбіжності в рівні культури й освіти й т. ін.

У сучасному світовому процесі значну роль грають мобілізаційні технології та технології протесту. Технологію розглядають у контексті можливостей реалізації, зацікавленими групами, певного алгоритму дій та процедур. Телеологічним аспектом таких дій виступає можливість досягання високого рівня ефективності.

«Технологічний» ефект досягається за рахунок:

– розчленування діяльності на певне число операцій, необхідних і достатніх для її ефективного здійснення, виключення тим самим «порожніх» і непотрібних дій;

– чіткого розподілу операцій між виконавцями і виключення «незабезпечених» операцій, функцій;

– координації дій виконавців і виключення або мінімізації можливих збоїв;

– алгоритмізації діяльності та економії ресурсів за рахунок скорочення часу на запити, вибір варіантів і т.ін. [5, с. 13].

Ідентичність сценаріїв мобілізації, так званої «опозиції», у країнах «арабської дуги» у 2011 р., у котрий раз свідчить про домінуючу роль технологій, певний шаблон, чітко розроблений сценарій. Можна окреслити такий алгоритм мобілізаційного процесу:

– створення «осередків спротиву» на території, де буде розгортатися майбутня мобілізація;

– конструювання та впровадження інформаційних приводів з метою компрометації діючого політичного режиму (створення негативного іміджу певних політичних діячів, дискредитація політичної діяльності влади, гіперболізація значущості окремих подій, підтримка рівня соціальної напруженості й т. ін.) – це етап «підготовки» громадської думки;

– інспірація резонансної події (провокації під час мітингів, вбивства опозиціонерів і т.ін.) – прямиий привід для активізації дій резистентних груп з подальшим залученням мас населення;

– силові дії – апофеоз мобілізаційного процесу.

Таким чином, «роль мобілізаційних технологій значно зростає в умовах ускладнення соціальних зв'язків внаслідок зростання динамізму політичних процесів, коли підвищуються вимоги до вдосконалення соціального управління. Застосування мобілізаційних технологій в цей час стає більш легким і ефективним. Суспільство перебуває в перехідному стані. Використання вірних інструментів і методів схилить аудиторію до визначення потрібної позиції» [1].

Політичні процеси сьогодення мають складний, нестабільний та нелінійний характер. Складність їхнього прогнозування зумовлена зростаючим рівнем мобільності усіх сфер людської взаємодії, певною хаотичністю функціонування систем політичного та неполітичного характеру. Зростання рівня напруги серед соціальних груп посилює небезпеку в окремих країнах та у світі в цілому. Функціональні можливості мережевих та інформаційних структур збільшують ризики дестабілізації та насильства. Мобілізаційні процеси здійснюються в різних, іноді несподіваних формах, таких як флеш-моби, перформанси, хеппенінги. Ззовні, це достатньо неагресивні форми протесту, але їхні мобілізаційні можливості дозволяють оперативно локалізувати значну кількість людей та направити згідно поставлених політичних завдань.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Ильичёва Ю. А. Мобилизационные технологии: сущность, предпосылки возникновения, основные инструменты и средства [Электронный ресурс] / Ю. А. Ильичёва // Медиаскол. — 2013. — Вып. № 2. — Режим доступа: <http://www.mediascope.ru/node/1335>.
2. Oberschall A. Conflict and Social Movements / A. Oberschall. — Englewood Cliffs, N. J. : Prentice-Hall, 1973. — 371 p.
3. Gamson W.A. 1988. Political Discourse and Collective Action / W.A. Gamson // International Social Movement Research. — № 1. — P. 219–246.
4. Яницкий О.Н. Массовая мобилизация: проблемы теории / О.Н. Яницкий // Социс. Социологические исследования. — 2012. — № 6. — С. 3–12.
5. Савченко И.А. Политический протест в современном обществе: технологический подход / И.А. Савченко // Теория и практика общественного развития. — 2012. — № 2. — С. 12–15.
6. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / R. Dahrendorf. — Stanford, California: Stanford University Press, 1965. — 350 p.
7. Tucker R.C. Politics and Leadership / R. C. Tucker. — Englewood Cliffs: N. J., 1981. — 150 p.

Надійшла до редакції 23.08.2013 р.

Безрук А.А. Политическая мобилизация как фактор динамики политического процесса: теоретический аспект

Рассмотрена проблематика политической мобилизации в контексте влияния на политический процесс. Проанализированы научные подходы к раскрытию политического содержания концепта "мобилизация". Охарактеризованы некоторые типы мобилизационного процесса и особенности связи с политической активностью. Особое внимание уделено роли технологий политической мобилизации.

Ключевые слова: мобилизация, политическая мобилизация, политическая стабильность, политический процесс, технологии мобилизации.

Bezruk A. A. The political mobilization as a factor in the dynamics of the political process: the theoretical aspect

We consider the problems of political mobilization in the context of the impact on the political process. Analyzed scientific approaches to the disclosure of the political content of the concept of "mobilization". Characterized by certain types of the mobilization process, and especially because of the political activity. Particular attention is paid to the role of technologies of political mobilization.

Keywords: mobilization, political mobilization, political stability, the political process, technology mobilization.